

Fəzail İsmayıl Böyükkişi

tiqlal qurbanlarının əziz ruhları hüzurunda hörmətlə ayılır və hər iki tərəfi birləşdirən milli böyük həsrəti şairin deyişi ilə dilə gətirirəm:

Sən bizimsən, bizim-sən durduqca bədəndə can,

Yaşa, yaşa, yaşa, çox yaşa ey şanlı Azərbaycan!

Əmin bəy "Azərbaycan davası" əsərinin sonunda bunları istiqlalsevənlərin diqqətinə çatdırır: "... Davanız Azərbaycan davasıdır, bu tarixi və milli bir davadır. ...Sadəcə hökumət və parlament üzvü olmaq, insana özəl bir imtiyaz və şərəf verməz. Əsl imtiyaz, əsl şə-

rində qələmə aldığı fikirlərə diqqət yetirək. Əmin bəyə görə hər bir milliyətin azad yaşayış tələbatı edə bilməsi üçün üç əsas şərtə əməl etməsi vacibdir. O şərtlərdən birincisi dil, ikincisi – din, üçüncüsü isə həmin millətin müasir dövrün tələblərinə mütənəsb hərəkət etməsidir. Əmin bəy millətin taleyində ana dilinin rolu haqqında bunları deyir: "Dil qanlı və canlı, adətən üzvi və zihayət bir vücuddur. Dil millətin canıdır. Dil millətin məntiqi, ruhu və onun şəxsiyyəti – müştərəkdir. İşdə bunun üçündür ki, bir dili öldürmək, bir milləti öldürmək deməkdir. Və yenə buna görədir ki, hər bir təmsil, həməndil təzyiq etməklə başlar. Dil durduqca, millət də durar, öldümü mil-

oynarkən rus oyunlarını oynamış, məktəbdə dəxi eyni tərbiyəyə tabe olmuş. Bayramlarda yolka bəzəyib ətrafına da dönüb dolanmış, ən axırında məlumdur ki, daxili Rusiya şəhərlərinin birində Ali tərbiyə alıb "obrozovanni" olacaq. Fəqət böylə bir "obrozovanni"-dan bizim "ne-obrozovanni" millət nə gözləyə bilər və o özü istəsə millətinə nə kimi fayda yetirə bilər? Heç nə". İndiki zamanədə Güney və Qüzey Azərbaycanının hakimiyyətdə olan bəzi baş bilənlərini görəndə düşüncürük ki, onlar dilimizə xor bağdıqları üçün doğrudan da heç nə edə bilmirlər. Elə bu faktın özü də Əmin bəyin olduqca müdrik və uzaqgörən siyasi xadim olduğunu sübut edir.

şey sandıq.

Əmin bəyin fikrinə görə hər hansı bir millət dünyanı beş günlük sayıb bu cür düşüncədən uzaq olmayacağına məğlubiyyətə uğrayacağı: "Əlbəttə, böyledir: təsəvvür ediniz, bir tərəfdən həyata əhəmiyyət verməyən və dünyanı beş qəpiyə almaq istəməyən bir camaatı ki, gözəl bir yerdə sakindir. Fəqət öz həyatlarına əhəmiyyət vermədiklərindən aralarında müxtəlif azarlar tövlid olunur, ölüyorlar, gündən-günə azalırlar, yerlərinə də heyfləri gəlmir. Ona görə o da bərabər və xaraba qalır. Halbuki digər tərəfdə dünyaya dörd əliylə sarılan və həyatdan, onun gözəlliyindən zövq alan digər bir millət vardır ki, gündən-günə tə-

Böyük öncülümüz Məhəmməd Əmin Axund Hacı Molla Ələkbər oğlu Rəsulzadə 1884-cü ilin yanvar ayının 31-də o vaxtki Bakı qəzasının Novxanı kəndində bu sirli-soraqlı dünyamıza gözünü açmışdır.

Elə bilərəm ki, böyük Məhəmməd Əmin bəyin və onun məsləkdaşlarının ictimai-siyasi fəaliyyəti haqqında söhbət açmazdan qabaq, iki görkəmli ictimai-siyasi xadimin, yeni 1917-1920-ci illər arasında Krım türklərinin lideri, Krım Cümhuriyyətinin keçmiş Müdafiə və Xarici İşləri Naziri Cəfər Seyidəhməd Krımərin və İran senatının sədri, İranın Böyük Britaniya Böyük elçisi Seyid Həsən Tağızadənin 1918-1920-ci illərdə Azərbaycan Demokratik Cümhuriyyətinin qurucularının və Azərbaycan Demokratik Cümhuriyyətinin başçısı Məhəmməd Əmin Rəsulzadə haqqında dediyi sözləri diqqətinizə çatdırsam daha yaxşı olar. Cəfər Seyidəhməd Krımər Azərbaycan Cümhuriyyətinin qurucuları haqqında belə söyləmişdir: "Bir gün həyatınızı yazacaq bəxtli bir Türk gənci, yaxud da şəxsiyyətinizi canlandıracaq bir Türk sənətkarı, ömrünüzün hər dövrünü anladığıca "Nə şərəflidir mənə ki, bu yaşamağa dəyər səhifələri canlandırırım" – deyər sevinəcəkdir, bunların əsərlərini oxuyan və ya seyr edənlər də Sizi daima sonsuz məhəbbət, hörmət və rəhmətlə anacaqlar". Milli Dövlətçilik ideologiyamızın Böyük ideoloqu Məhəmməd Əmin bəy 1955-ci ilin mart ayının 6-da haqq dünyasına qovuşarkən Seyid Həsən Tağızadə Məhəmməd Əmin şəxsiyyətini və ictimai-siyasi fəaliyyətini belə dəyərləndirmişdir: "Rəsulzadə bütün ömrüm boyu Şərq dünyasında rastlaşmadığım mübaliqəsiz söyləyə biləcəyim fəvqaladə nadir insanlardan biridir. Məhəmməd Əmin bəy tərbiyəli, qüvvətli və sağlam məntiq sahibi, təmiz qəlbli, doğru sözlü, mətanətli, tam mənası ilə dürüst, fikir və yoluna dərin bir inam bəsləyən, fədakar mücahid və örnək bir insandır. Belələrinə zamanımızda və hələ bizim tərəflərdə rastlaşmaq həməndə həməndə imkanlı olduğu kimi bütün dünyada da rastlanmaz".

Əmin bəy haqqında bu dəyərli fikirləri sevimli "Türküstan" qəzetinin oxucularının diqqətinə çatdırdıqdan sonra onun Azərbaycan Cümhuriyyətinin 35-illiyi münasibətilə "Amerikanın səsi" radiosu vasitəsilə Azərbaycan xalqına müraciətində sonuna söylədiyi və eyni zamanda, 1954-cü ildə "Azərbaycan" aylıq kultür dergisinin 2, 3-cü sayında söylədiyi bəzi fikirləri də diqqətinizə çatdırmaq qüvvəsi qızıl istibdad zülmü altında inləyən əziz Vətənimizdə 1918-cü ilin 28 Mayısı kimi yenidən doğacaqdır. Buna qətiyyənlə şübhə etməyiniz.

Vətəndaşlar! Üç rəngli İstiqlal bayrağını döşləyərək gəzdirdən buradakı Vətən ayrı-ayrı bizlərdən, orada hər türlü (formada) qorxu və təhdid altında qəlbləri İstiqlal eşqi ilə çırpınan azadlıq ayrı-ayrı sizlərə candan salamlar göndərir, 28 Mayısı is-

31 YANVAR
MƏHƏMMƏD ƏMİN RƏSULZADƏ

"Vətən qayəsi və millət duyğusu hər şeydən yüksək tutulmalıdır".

raf ideyaya sədaqətdə və ona hüsnüniyyət və səmimiyyətə bağlı qalmaqdadır... Bu bütün fəaliyyətləri bir tək şəxsə ətf etmək (istinad etmək) demək deyildir əlbəttə... Bunu bilməliyik ki, davamız fani üç kişinin inhisarına alınacaq qısr bir dava deyildir. O, nəsildən nəsilə dövr edilən fikir şəxsiyyətlərinə sahib nəsli bir davadır. Təcrübəli böyükləri ilə dəliqanlı gənclərini qopmaz ideal və fikir təsanüdüylə bir- birinə sınımsız bağlayan bir dava!..

Dünənki idealist nəsillə bugünkü idealist nəsillə bir-birinə bağlayan, bundan 36 il öncə 28 May 1918-ci ildə İstiqlal bəyannaməsini intac etdirən (nəticələrində) böyük fikir hərəkatıdır. İstər ölmüş olsun, istər həyatda bulunsun, istər yaşlı olsun, istər gənc olsun, istər əski mühacir, istərsə yeni mühacir olsun, bütün azərbaycanlıların bu müəzzəm (böyük) hərəkatdakı mövqə və şərafiəri, əsas ideologiyaya göstərdikləri və göstərəcəkləri sədaqət, bağlılıq və həzmatlərlə mütənəsbdir.

Bütün məsələ bu xüsusda son dərəcə incə davranmaqla bərabər, mötədil bir ölçüyə malik olmaq, hədlisə, müəssis və şəxsiyyətləri təqdirdə vətənsəverlik icabı olaraq, ədalət və insaf hissindən ayrılmaqdadır". Beləliklə görürük ki, Əmin bəy ömrünün sonuna az qaldığı vaxtlarda da dilə gətirdiyi, qələmə aldığı bütün fikirlər ölməz və əbədi fikirlərdir.

İndi də bir qədər də olsa Əmin bəyin milli kimliyimiz və milli dövlətçiliyimiz haqqında gənclik ille-

lət də canı bağışlar... O, dindən daha bir qüvvətli – ittihad və millətin ən doğru bir mütəəssil olduğu kimi, millətlərin yeganə vəsileyi-tərəqqisidir də. Millətləri maddətən etilə etdirmək mədəni və mütərəqqi qılmaq üçün dinlərdən deyil, dillərdən istifadə edilir. Hətta dinin tərviqi üçün belə dilə ehtiyac vardır".

Bir qədər də Əmin bəyin gənclik illərində qələmə aldığı dini görüşləri haqqında fikirlərini nəzərdən keçirək. Mütərəqqi fikirləri ruhani ailəsində dünyaya göz açdığından Əmin bəy dini fikirlərində də olduqca uzaq-görən və müdrükdür. O Aşura günü: - zəncirlə başını yarıb, özünü şül-küt edənlər haqqında bunları söyləyir: "Əqidə,

vəllüd və tənəsül ediyor, artır, məişətini, həyatını gözəlləndiyor, oturduğu yeri abad ediyor. Ehtiyacat o qədər artiyor ki, artıq özü oturduğu yer ona kifayət etmiyor. Bu iki qonşunun həli necə ola bilər? Əgər, ikincisi gələr də birincisinə deyər ki, qalx burdan, mən oturaçağam, o ona nə cavab verər? Ehtimal ki, başsərə məxsus bir hissə məhzkür təklifə razı olmaz, müqabilə edər. Fəqət tərbiyəsi icabi məşğul olar qədər. Çünki insan sevmədiyi bir şey üçün fədakar olmaz. Fədakar olmayınca müvəvəqqiyət və qələbəyə də nail olmaz".

Əlbəttə, Əmin bəyin bu mövzuda gənclik illərindən bəri bir-birindən gözəl qələmə aldığı "Əsrimizdə Səyavuşu", "İran Türkləri", "Milli dirlik", "Nargahan bəla", "Səadətül-bəşər", "Azərbaycan Cümhuriyyəti", "İstiqlal məfkürəsi və gənclik", "İnqilabi sosializmin iflası və demokratikləşmənin gələcəyi", "Millət və bolşevizm", "Qafqas qasıya Türkləri", "Azərbaycan İstiqlalçılığı", "Qafqas problemi ilə əlaqədar olaraq panturanizm haqqında", "Azərbaycan Respublikası haqqında bəzi qeydlər", "Çağdaş Azərbaycan ədəbiyyatı", "Azərbaycan problemi", "Azərbaycan

"... Davanız Azərbaycan davasıdır, bu tarixi və milli bir davadır. ...Sadəcə hökumət və parlament üzvü olmaq, insana özəl bir imtiyaz və şərəf verməz. Əsl imtiyaz, əsl şərəf ideyaya sədaqətdə və ona hüsnüniyyət və səmimiyyətə bağlı qalmaqdadır... Bu bütün fəaliyyətləri bir tək şəxsə ətf etmək (istinad etmək) demək deyildir əlbəttə... Bunu bilməliyik ki, davamız fani üç kişinin inhisarına alınacaq qısr bir dava deyildir. O, nəsildən nəsilə dövr edilən fikir şəxsiyyətlərinə sahib nəsli bir davadır. Təcrübəli böyükləri ilə dəliqanlı gənclərini qopmaz ideal və fikir təsanüdüylə bir- birinə sınımsız bağlayan bir dava!..

Millətin formalaşmasında adət-ənənələrin roluna gəldikdəsə Əmin bəy bunu milliyətin birləşməsi və saxlanması səbəblərindən biri kimi dəyərləndirib. Ona görə xalq arasında bəzilərinin adət və ənənlərə biganə yanaşması, onu "nekulturnu" adlandıraraq dəyişdirmək istəməsi xonça və şamları yolkalarla əvəz etməsi, uşağın anası ilə rusca danışması və anasının bundan fərəhlənməsi doğru deyil: "Təsəvvür ediniz dediyim uşağın halını: dil açıb anası ilə rusca danışmış. Atası mağazadan gələndə yenə onu rusca dindirmiş: həyatda yoldaşlarını rus görmüş, onlarla o dildə söhbət etmiş, oyun

amal və məsləki yolunda ölümünə razı olub ta nəfsini fəda edən kim olursa olsun böyükdür. Və bu böyüklük təqlidəşayan və təhsinə müstəhəqqdir! Aşura günü bizə böylə bir əxlaq tərbiyəsi vermək iqtidar və səlahiyyətindəikən, ehvay ki, biz onu başqa dürlü qandıq, hər şeydə olduğu kimi burada da yanlış bir yola düşdük... Hüseyin əleyhissələm inandığı və ehtiqad elədiyi fikri üstündə ölməyincə özünün əbədi bir rəhmətə nail ola bilməyəcəyini göstərmiş ikən, biz "mən mənə, o-ona, o-oyana" timsalından dörd əlli yapışib səadət-darını üç-dörd qətirə göz yaş müqavilində verilecək qədər ucuz bir

nin hürriyət savaşı", "Çağdaş Azərbaycan tarixi", "Azərbaycan şairi Nizami", "Azərbaycan kultür gələnləri", "Stalinlə İxtilal xatirələri" və digər onlarla belə gözəl əsərləri var. Bu əsərlərin məzmunu haqqında bir məqalə çərçivəsində danışmaq qeyri mümkündür. Ona görə də Əmin bəyin dünyaya göz açdığı bu mübarək gündə ona Tanrıdan rəhmətlər diləyir, onun ruhunun şad olması üçün o taylı, bu taylı Azərbaycanımızın bütöv olmasını, onun əbədi sakinləri Oğuz Türklərinə həqiqi azadlığa sahib durmağa nail olmasını və öz qüdrətli dövlətini qumasını arzulayıram!!!